

MISCEL·LÀNIA PENEDESENCA

13enes Jornades d'Estudis Penedesencs.
Vilafranca del Penedès, octubre del 2000

Joan Anton Sadurní i Vallès (ed.)

VIVÈNCIES DE GUERRA 36/39 DE QUATRE PERSONATGES RURALS DEL Penedès

RESUM

Transcripció de dietaris o vivències de quatre personatges durant la Guerra Civil: el rector de Pacs del Penedès, un milicià de la mateixa població, una senyora de Lavern i una mestressa de Sant Pere Molanta.

ABSTRACT

Transcription of diaries or experiences of four characters during the Spanish Civil War: the parish priest at Pacs del Penedès, a member of the militia in the same village, a woman from Lavern and a housewife from Sant Pere Molanta.

Apleguem la transcripció –literal i en la llengua en la qual va ser escrita– dels testimonis de quatre personatges que van patir de manera molt diferent els fets tràgics de la Guerra Civil en els quals es van veure involucrats, tan sols hem omitit els cognoms de persones concretes i n’hem deixat sols la inicial. Voldríem que aquesta fos una aportació a les noves generacions, que els ajudés a formar-se un criteri més rigorós dels fets històrics d’una època socialment turbulenta, desbordada cap a la violència.

BARTOMEU PONS SINTES, EL RECTOR

Sacerdot d’origen menorquí, el 1936 era rector de Pacs del Penedès. Persona amb una trajectòria personal *intatxable*, aquell 1936 anava anotant –en un dietari al qual hem pogut tenir accés i del qual hem seleccionat aquells aspectes més destacats de 18 dies– les dades de la premsa i la ràdio que considerava rellevants en relació a la situació política del país, al costat de referències sobre la seva rectoria i la parròquia, el document inclou notes d’altres 200 dies que hem desestimat. Als onze dies del cop d’estat va morir en cruel martiri. És un dels casos dignes de perpetuar-ne la memòria, i amb aquesta voluntat Guillem Pons va publicar el llibret biogràfic *Configurado con Cristo*.

7 de gener:

A hon President de la República, és D. Niceto Alcalá Zamora, i President del Govern, D. Manuel Portela Valladares.

Avui, el President de la República ha firmat la “DISOLUCIÓN DE LAS CORTES, CONVOCATORIA DE ELECCIONES”.

Les eleccions, en 1a volta, son el 16 de febrer; i en 2a volta el 1 de marc; i la constitució de la nova cambra tindrà efecte el 16 de marc.

16 de febrer:

Avui, dia d'eleccions a Diputats a Corts.

I s'han verificat avui a tota Espanya; Catalunya inclosa.

No s'ha predicat en cap missa, a causa de les eleccions, pero després de la 2a missa, hi ha hagut, exposició, lletania dels Sants, com a pública Rogativa, per al felic exit de les eleccions per la Religió, i benedicció amb el Santíssim Sacrament.

17 de febrer:

El resultat de les eleccions d'ahir ha sigut, el triomf de les esquerres; a tota la nació ha guanyat de molts no, uns 10 diputats d'Esquerra (o Frente Popular com diuen ara) de majoria, sobre els diputats de Dreta. Catalunya, en les 4 províncies, ha sigut el triomf de les esquerres, especialment en la de Barcelona.

19 de febrer:

Crisis. Avui Portela ha dimitit, director i munyidor de les eleccions del dia 16 d'aquest mes, ha sigut funetíssim per les dretes.

"LO INTEGRAN ELEMENTOS DE IZQUIERDA Y UNION REPUBLICANA, CON EXCLUSION DE LOS SOCIALISTAS. No figura tampoco elemento alguno de Esquerra Catalana. Madrid, 19 - A las diez menos veinte de la noche, el señor Azaña facilitó la lista del nuevo Gobierno, en la Presidencia del Consejo. Es la siguiente:"

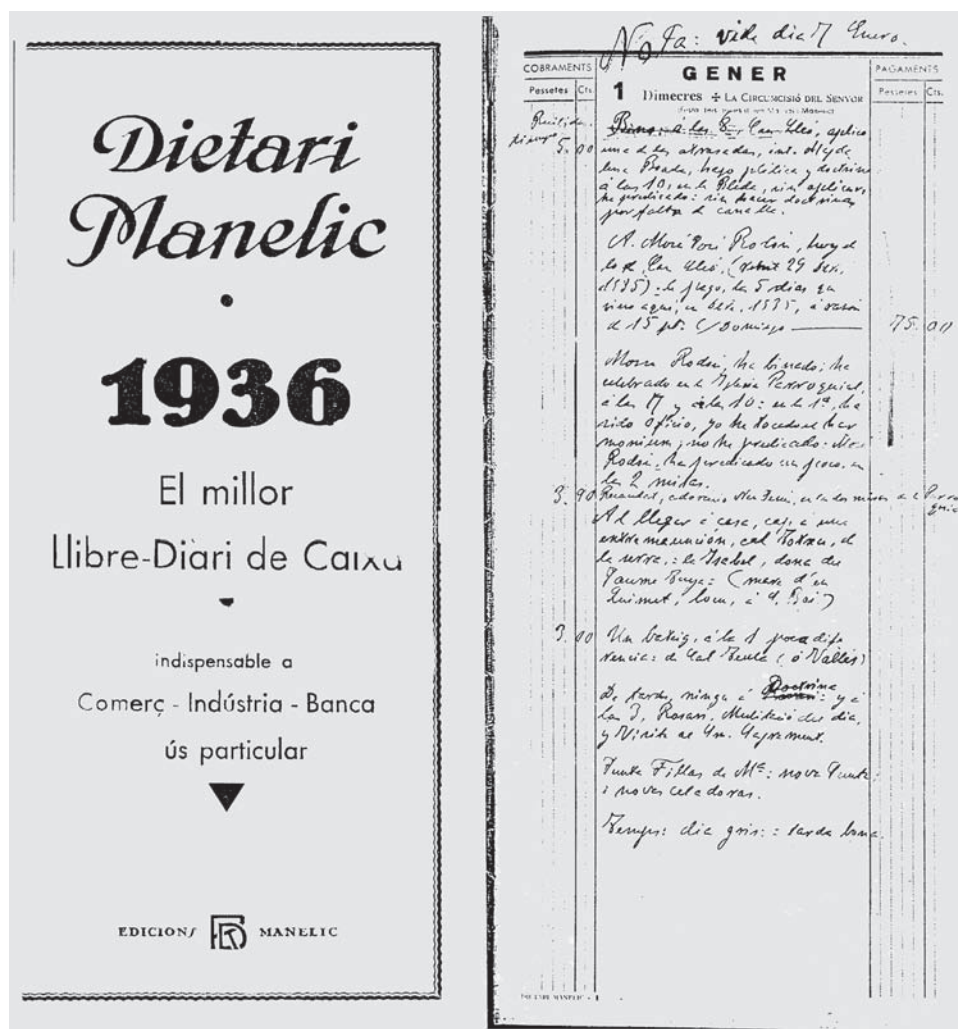
20 de febrer:

Aquesta nit a Barcelona, gran manifestació esquerrana, han demanat cridant, l'amnistia dels presos polítics; el govern Azaña, escoltat ahir nit, deia: El dissabte per Decret Llei (dissabte 22) es concedeix aquesta amnistia general, i per tant Companys, Ventura Gasol, etc. tota la desbandada del 6 d'octubre de 1934, tota altre vegada en llibertat, aquests dies des del diumenge, fa por, l'entusiasme de les esquerrers. A veure si tindrà que marxar el Sr. Bisbe de Barcelona.

21 de febrer:

Amnistia General: Aquesta nit, reunida a Madrid la Diputació Permanent de les Corts, ha acordat (per vots), concedir una amnistia general a favor dels presos polítics i socials, així es que tots els del 6 d'octubre de 1943, queden absolts: Companys, diuen que arribarà a Barcelona el dimarts, de la propera setmana.

Avui a Barcelona, van intentar cremar l'Esglesia Parroquial de Sants.

Una pàgina del dietari.

1 de marc:

Avui en Companys (Lluís) i demés Consellers amnistiats, han arribat a Barcelona (rebuda triomfal).

15 de marc:

Avui, a Madrid, s'ha obert les noves corts (de Diputats); és la 2a. càmera ordinària de diputats. Ahir, 14 de marc, van acabar les altres corts, era President de la Càmera, D. Santiago Alba; ara ho serà, D. Diego Martínez Barrio.

2 d'abril:

...Les Cabanyes... des del dia 17 de febrer (aquest any), dia després de les eleccions, va abandonar el càrrec, va marxar de per si mateix, el que era Cura-Regent d'allà, Mn. Andreu Balcells Pbro.; com van les coses; va un Beneficiat de Vilafranca, que celebra allà una sola missa.

7 d'abril:

Avui, el Parlament ha destituït fulminantment, en una sessió, al 1r. President d'aquesta 2a. República Espanyola, D. Niceto Alcalá Zamora; notícia gran, importantíssima, i inesperada; ha sigut elegit President interí, D. Diego Martínez Barrio, que és el President de les Corts de Diputats.

5 de maig:

Avui a Italia grans manifestacions patriòtiques, per haver arribat i penetrat a Etiòpia el gran dictador d'Italia, es el gran duce Benito Mussolini, aquest home té dominada tota l'Església, amb els seus partidaris, que són els denominats fascistes i camises negres "Los principales hechos de la guerra en Etiopía..."

10 de maig:

Avui, elecció de President de República; ha resultat elegit D. Manuel Azaña, per 754 vots; que era actualment el President del Consell de Ministres i Cap d'Esquerra Republicana. "Es elegido Pres. de la Rep. D. Manuel Azaña".

13 de maig:

"EL NUEVO GOBIERNO Madrid, 13.- A las dos de la madrugada el señor Casares Quiroga facilitó la lista del nuevo Gobierno, que es la siguiente: Presidencia y Guerra: Casares. Estado: Barcia. Marina: Giral. Hacienda: Ramos. Justicia: Blasco Garzón. Gobernación: Juan Moles. Instrucción Pública: Francisco Barnés. Obras Públicas: Velao. Trabajo: Lluhi. Agricultura: Ruiz Fumes.

Comunicaciones: Giner de los Rios. Industria: Alvarez Buylla."

28 de maig:

Tots aquests dies, per ordre del Ministeri d'Instrucció Pública, es va substituint l'ensenyança religiosa, en els col·legis dirigits per religiosos i religioses. Avui ha tocat el torn al Col·legi de Sant Ramón, dirigit pels Pares del Cor de Maria; avui mateix, jo he vist com en el gran edifici d'aquesta escola de Sant Ramón, que és un ex-palau de Marqués, els mestres laics, que fa dos o tres dies es van incautar de tot el col·legi, avui mateix, han arriat en el frontís, 2 banderes, la una de la República, l'altra la Catalana. I m'han dit que les religioses carmelites, de Sant Elies (que són també d'ensenyança), que van de paisà, ja.

18 de juliol:

Sublevació de moltes províncies i tropes contra el Govern de la República; ha començat ja aquest matí; el Govern Espanyol, ha intervingut i no permet telefonar en telèfons públics.

19 de juliol:

Avui segueix la sublevació, especialment, en el Protectorat espanyol del Marroc (el Tercio); a Pamplona, a Sevilla, a Les Palmes (Canarias).

Han destituït generals, com per exemple, al General Franco, al General Cabanellas.

Aquesta matinada nou Govern de la República; és el President D. Diego Martínez Barrio; ve del 13 de maig, Govern anterior, de Casares Quiroga.

El General Goded, des de Balears, s'ha traslladat a Barcelona amb avió, i es va posar al front dels militars, que s'han sublevat.

Va prendre la Capitanía General; pero ha tingut una lluita terrible, entre les tropes de Goded d'una part, i de l'altra, els addictes al Govern de la República, formades, per mossos d'esquadra, guardies civils, guardies d'assalt i poble; el General Goded, cap a les 7 de la tarda, s'ha rendit a les forces addictes al Govern de la Generalitat i al Govern de Madrid. Jo, per la radio, ha sentit el mateix General Goded com ha dit les paraules de rendició. Ha dit: "La sort m'ha sigut adversa, m'he rendit, cal evitar el vessar sang" i no ha dit res més; i Companys, President de la Generalitat, també ha dit més paraules.

Festa Major Monjos ... a les 9 i 3 minuts, tenia que sortir amb tren fins els Monjos, pero en la mateixa hora, ha començat el Paro General de Trens, i no he pogut anar-hi.

20 de juliol:

..... em posa verdaderament malalt, el que no em contestin (Bisbat de Menorca), afegint-hi

La rectoria de Pacs, dibuix de Grau.

lo de la Revolució d'aquests dies, l'estar-m'he en aquest terrible punt de Pacs, i el meu pare malalt; és una vida terrible....

21 de juliol:

Segueix la Revolució en contra el govern de la República; són ja 4 dies. Avui, a Barcelona, s'han creat per decret del President de la Generalitat, el que ells han anomenat Comitès de Milícies Ciutadanes Antifascistes; el comité, creat a Barcelona, està compost, per uns 3 o 4 membres, de les següents i respectives organitzacions; 1r. Esquerra Republicana, 2n. Coalició d'Esquerrers, 3r. Unió de Rabassaires, 4t. Marxistes, 5é. Fai (anarquistes) i UGT (Unió General de Treballadors); i s'han d'anar formant comitès en les ciutats i pobles de Catalunya. Quina broma! Aquest matí, la Generalitat s'ha incautat, de l'Edifici dels Jesuïtes, de la Rambla de Catalunya, crec que cantonada amb Diputació, que es destina a caserna de les Milícies Ciutadanes, un tal Pere Farrás, és el Cap de les Milícies, i un tal Prunés, el Comisari General de les mateixes. I s'insisteix a una movilització voluntaria, per la constitució d'aquesta milícia ciutadana citada.

Avui, al matí, la Generalitat de Catalunya, s'ha incautat de tots els edificis de religiosos de Barcelona.

*Bartolomé Pons, Pbro.
Año*

Retrat i signatura de Mn. Bartomeu Pons.

Madrid. S'han format avui, cinc grans columnes a Madrid, d'exercit, de voluntaris, paisans i adictes al Govern, per anar a combatre als que ells diuen els fascistes i reaccionaris, que es troben en possessió de moltes ciutats i pobles, de Castella.

El gran General Sanjurjo, que avui, venia amb avió a Espanya, des de Lisboa, per posar-se al front de les tropes anomenades fascistes, ha mort carbonitzat, per haver-se incendiat l'aparell, tan sols aixecar-se, el pilot gravíssim, un tal Ausaldo.

El Govern de Madrid, s'ha dirigit als treballadors del camp, dient-li: Agafeu les armes, i els hi ha fet una arenga, per anar contra els propietaris.

Quin dia, avui, terrible!

El Dietari del rector, Bartomeu Pons Sintes, acaba amb el següent escrit de la seva mare, Joana Sintes:

Avui 22 de juliol, dia de Santa Magdalena, venen a cremar l'Esglesia, que és ja el dimecres, Bartomeu enseguida es vesteix de paisà, i mig amagat passa aquí fins el diumenge, o sigui, el dia de Santa Anna, que venen avisar-nos que el busquen per emportar-se'l, i té que marxar. Passen dies sense saber res, després ens diuen que el van detenir a Sant Pere Molanta, i que el van fer declarar, i després se'l van emportar amb un auto. Altres diuen, que va ésser Sant Cugat de Sesgarrigues; en fi, no sabem res de cert, i passen els dies amb una inseguretat que és insuportable, és un cas que no el puc comprendre, ni pensar més que el que té la desgracia de ser víctima d'aquesta desgraciada revolució, que no sabem en que parará, passen els dies i sempre estem igual, per fi determinem marxar a Barcelona, i el 17 d'agost, després de moltes peripecies, per no trobar ni camió ni auto que volguessin portar-nos, varem recorre al comitè i gracies a ells, podem marxar, pagant nosaltres els gastos, ells tenen l'atenció d'acompanyar-nos, lo que agraïm molt per les circumstàncies que passem, que no podem ser atesos per ningú. Prenem lo necessari i entreguem la clau al comitè, i ells es fan càrrec de lo que queda allà, amb la condició que ja tornarem un altre dia, segons lo que decidim.

Per fi, arribem a Barcelona, hem trobat un pis a la vora de Rita, sort d'aixo, així estem més acompanyats, i no és tanta la nostra soledat.

Hem passat fins el 21 de setembre, Rita i Catalina han anat a Vilafranca per veure si podien esbrinar algo, no ho hem fet abans, perquè com estava la gent, anar a buscar notícies d'un capellà, era posar-se en greu perill, per fi sabem que el 29 de juliol, va arribar a Sant Cugat de Sesgarrigues, i allà es va cumplir la llei, allà descansen els seus restos mortals E.P.D., víctima innocent d'aquests botxins inhumans, que Déu castigarà, sino en aquest món, a l'hora del judici, aquesta sang innocent demanarà comptes de tants horrorosos crims. Ens han entregat tots els objectes que li varen trobar damunt, incloent-hi el rellotge d'or, uns rosaris, unes lents, alguns diners... així és que ens hem de conformar, amb tan gran desgracia, no ens queda altra consol que la confiança amb Déu, que no ens desemparrará, aquest és l'únic consol per nosaltres, perquè sense fe, no ho podríem resistir.

JOAN OLIVELLA I ROVIRA, “EL XEIRA”, MILICIÀ

Fidel als seus ideals, va patir al front i posteriorment en la dura repressió dels vencedors, que va durar fins a l'any 1951 o un xic més. Amb ell hem volgut parlar d'aquesta etapa, dels anys 1934 a 1938, tot i que no s'ha mostrat gaire explícit i ha deixat de banda les referències d'uns anys en els quals va ser protagonista.

El Xeira, amb més de 80 anys, és considerat l'home més vell de Pacs. La seva vida és intensa d'aventures, que ha seguit per lluitar en causes que li han semblat justes. Sol, ocupa la casa que fou dels seus pares, i que va comprar al seu germà, després de redimir censos a cal Patró, juntament amb la peça de terra de davant, que arriba fins a la carretera de Sant Martí, barriada del Pont de Pacs (ara també es diu L'Agrícola), és la casa més antiga (abans que cal Canyes, cal Tunyina, etc.).

El seu pare era el vigilant del primitiu Forn de Calç, que posteriorment es transformaria amb la gran indústria de Calç de Pacs. De petit, fou quatre anys escolà d'un rector que recorda com es va discutir amb l'alcalde, a mitja pujada de cal Gras; el següent rector (Mn. Bartomeu), diu no recordar-lo. De jove va treballar per a l'Estruc, a la pedrera de Sant Miquel d'Olèrdola, i per a la Martina S., “dels Pegats” de Pacs.

En esclatar la Guerra, té contactes amb el cap del Comitè revolucionari, CNT “Comunista”, amb seu a cal Miró de la Carretera, i amb el Partit Socialista, amb seu a la Rectoria vella.

A finals de 1938, s'escapa cap a Franca, pel pas de contrabandistes de Tabascan, els gendarmes l'agafen i queda detingut al Camp d'Exiliats d'Argelès. Només té dues opcions: passar als Nacionals de Franco o bé allistar-se al Tercio Francés; opta per la segona i aconsegueix escapar fins arribar a Tolosa. Allà treballarà (juntament amb un altre de Tortosa) 15 o 20 dies en feines agrícoles de remolatxes, fins que resulten conflictius per estar indocumentats.

Decideixen fugir en un tren de mercaderies, carregat de fusta cap a Holanda. A la nit s'amaguen sota el tren, amb la intenció de pujar dalt quan arranqui de Tolosa. Són descoberts pel ferroviari, que amb un fanalet revisava les rodes (dissimuladament va avisar la Gendarmeria).

És deportat cap a Espanya per la frontera d'Irun, passen tres mesos al penal de Santoña, a Santander. Amb això, acaba la Guerra els primers dies d'abril de 1939 i resta sota l'autoritat militar de la Infanteria de Santoña, que li concedeix un passi per presentar-se a l'alcalde local, a fi d'aclarir la seva situació.

El seu futur es complica: primer fou empresonat a Vilafranca, a l'antiga caserna, que fou escola i era presó, després a Vilanova, finalment a Barcelona, a la Model.

Segueixen els treballs forçats, per redimir penes a l'Alcázar de Toledo; a Tetuán (al Zoco Jene i a Jemesi); al Río de Oro, al desert africà, Colgamuros, al Valle de los Caídos, al sanatori Generalísimo de Guadarrama, etc.

Una anècdota del Valle de los Caídos fou com aconseguir menjar patates al caliu, després de robar-les de nit al guarda, tot furgant la sembradura sota terra, del seu hort.

Fins a l'any 1951 no aconseguí el comandant de la Guàrdia Civil de Vilafranca el certificat per a la lliure activitat professional.

Decideix anar a treballar a Àustria, activitat que li duraria onze mesos.

L'ofici de paleta el portaria a desenvolupar aquesta activitat als anys següents, fins i tot a la nova rectoria de Pacs.

Ara recorda alguns conflictes rabassaires, pel gran ressò que representaven els incendis intencionats. Al Maset de Queralt, tres anys seguits, en plena feina del batre van cremar les garbes, pallisses i la mateixa màquina de batre, properes a la casa. En altres casos, foren els sembrats poc abans de la sega els que van ser cremats.

Acabem indicant quatre causes per les quals ha dedicat esforços: la parada d'autobusos a la barriada del Pont de Pacs, les fites delimitant la propietat i les antigues carrerades públiques, la protecció, en temps de guerra, d'un desertor i el dret a la seguretat en l'explotació d'una pedrera.

MARIA CANALS I DÉU, LA SENYORA

Nascuda a Molins de Rei, emparentada amb Can Sadurní, la senyora de can Bas de Lavern va voler donar constància escrita, per perpetuar-la en família, dels esdeveniments que del 1931 fins al 1939 va viure al mas, la vila, la ciutat, i també a San Sebastián.

L'índex complet de les seves notes és:

- 0 - *Presentación MEMORIAL PARA LEER EN FAMILIA (32 ejemplares)*
- 1 - *Implantación de la República: el 14 de abril/ La Capilla/ Cuando murió mi madre/ Los rabassaires/ Vilafranca/ Verano 1933.*
- 2 - *Otros sucesos: 6 de octubre/ Regreso/ Invierno que parece verano/ 1934. Viajes/ Valencia/ Mallorca/ Elecciones 1936.*
- 3 - *Alzamiento Nacional: 18 de julio de 1936/ Llegan las malas noticias.*
- 4 - *En la calle Valencia: Preparando la salida.*
- 5 - *Camino del destierro: La marcha/ Registro de la Aduana/ Llegada de las hijas.*
- 6 - *Francia: Cerbere. Aduana francesa.*
- 7 - *Pirineos orientales: Amélie-les Bains.*
- 8 - *Regreso a la Patria: Preparando el retorno/ El regreso/ Entrada en España.*
- 9 - *La España Nacional: Pamplona/ San Sebastián/ Vida de retaguardia.*
- 10 - *La guerra sigue su curso: Sucesos varios/ El álbum de autógrafos.*
- 11 - *Rutas de guerra: Preparando el viaje/ Santander/ Asturias Compostela/ La Coruña/ Lugo/ El regreso.*
- 12 - *La guerra se acaba: Empiezan la vuelta a casa. Epílogo. Índice.*

Recollim sols el text corresponent a tres apartats d'entre aquests dotze capítols.

LOS RABASSAIRES

La rabassa morta, forma de contrato u arrendamiento de la tierra muy antiguo y corriente en las comarcas catalanas, donde se cultiva la viña. De ahí el nombre de rabassaires a los cultivadores de las fincas arrendadas en dicha forma.

Con el fin de defender sus intereses según decían, se asociaron con otros trabajadores de la tierra y se formó la Unió de Rabassaires de Catalunya.

Algunos de nuestros masoveros y aparceros, formaron parte de la sociedad; los más díscolos, y menos trabajadores por supuesto, los cuales pronto encendieron la chispa de la discordia, allí donde siempre había reinado la armonía.

Un masovero –habitante de un mas o casa– de nuestra propiedad, cultivaba una pieza de tierra, donde había avellanos, en línea, alternando con viña, en plena producción. Mi marido se la dio en cultivo durante un año o dos para beneficiarle, mientras esperaba otras tierras de viña joven, y por lo mismo de menos cosecha.

Los avellanos los cuidábamos nosotros y recogíamos la cosecha.

Como era un trato beneficiario para el masovero, se avino con alegría. Pero cuando no hay conflictos, se buscan, si convienen. Y así convino a un cierto abogado secretario de otro agitador de masas. Y desde la Generalitat, o gobierno de Catalunya, vino la orden de proceder contra la Casa Bas.

El campo de avellanos, fue el campo de batalla. Primero convencieron al cultivador de que debía quedarse con la cosecha de todo. Creo que al principio se resistía porque veía la injusticia con que se resolvía contra un amo bueno.

Todos somos tentados en la parte flaca; y el payés la codicia lo pierde. Le metieron en la mollera, que lo que cultiva es suyo, sin haberlo plantado y sin respetar tratos convenidos.

Y haciendo caso omiso de todos los buenos razonamientos de su amo, empezó la recolección de avellanas. Habiendo sido requerido de cesar en su trabajo, contestó agresivo: Que lo iba a dejar para venir luego con todo el pueblo para hacer una de sonada.

Mientras tanto, en casa, veíamos el mal cariz que tenían las cosas, el ningún apoyo en la autoridad gubernativa. Pedíamos al puesto de la Guardia Civil de Ordal alguna pareja para proteger nuestros derechos e incluso nuestra seguridad personal, que presumíamos se vería amenazada, y nos mandaron dos guardias.

Una noche de primero de septiembre de 1932, por la noche, vinieron dos y al cabo de poco llaman a la puerta. Era un rabassaire que continuaba siendo amigo de casa y venía para avisar de que habían recibido la orden de acudir al día siguiente al campo de avellanos, para recoger la cosecha y armar un motín.

Así fue: por la mañana se veía como todos los caminos avanzaban grupos de hombre, muje-

res y niños, hasta llegar a reunirse unas 600 personas que con gran algarada se preparaban para recoger la avellana y dispuestos a todo.

Yo en aquel tiempo andaba algo delicada de salud y en aquel día guardaba cama a consecuencia de un enfriamiento que cogí en Mataró, hacía pocos días, al ir a acompañar a mi hijo Salvador al pensionado que tienen allí los Salesianos.

Por lo tanto todo lo que pasaba a fuera, me lo venían a contar las niñas, que andaban sobrecogidas de temor lo mismo que yo.

Estaba en casa accidentalmente un sacerdote joven, al cual habíamos apadrinado Paco y yo en su primera misa, mosén Josep Agustí.

Tenía que celebrar la Misa en la ya nombrada Capilla de San Juan, que está separada de casa y frente al campo de la contienda.

No sabía ni él ni mis hijas que partido tomar. Si ir a la iglesia o esperar en que paraba aquello.

Por la carretera llegaban en un coche las autoridades locales y se quedaron un poco apartadas, pero a la vista de todo. Para dar más relieve al acto también estaba un fotógrafo.

Mientras tanto, mi marido llamaba por teléfono al Gobernador Civil, mala persona, con quien había tratado varias veces, por cuestiones parecidas.

Siempre le daba la razón estando presente, pero ausente, azuzaba los enemigos contra él.

Este, pues, siguiendo su táctica le dio permiso para pedir refuerzo a la Guardia Civil de San Sadurní, Villafranca y Hospitalet. Se reunieron 42 pero llegaron cuando estaban los otros en la contienda.

Eran cinco los de Ordal: requirieron a los amotinados para que cesaran en su actitud, contestando a pedradas, entonces dispararon los fusiles al aire, como era la consigna dada por mi marido. Llegan los refuerzos cuando había caído un Guardia herido por una pedrada y se iba generalizando la lucha.

Hubo varios heridos contusos, entre los asaltantes, de culetazos que repartieron los guardias. Además del guardia herido por la pedrada, hubo otro que se produjo una herida con su mismo fusil al caerse durante la lucha. Todo el mundo huyó a la desbandada.

Se recogió la máquina fotográfica y se hicieron revelar los clichés, quedando patentes varios amigos y enemigos nuestros.

Antes de la refriega, el sacerdote amigo se armó de valor y con mis hijos se dirigieron a la Capilla, a pedir en el Santo Sacrificio la asistencia del Señor para la solución del conflicto. Y terminó éste en la forma dicha, al terminar justamente la Misa. Todos quedamos con temor y mayor fe.

Como el final no satisfizo a los agitadores, urdieron otro plan para coger a Paco por los hechos acaecidos.

Vinieron a tomarle declaraciones, prolijas y numerosas. Al otro día con el fin de ampliarlas más le mandaron orden de personarse al Juzgado municipal, distante cinco kilómetros. El se temió algo, y fingió un ataque de reuma en la rodilla y se metió en la cama lleno de unturas.

De pronto viene un propio, de parte de un amigo, notificándole, como ha oído una conferencia telefónica en la que pedían la persona de Francisco Olivella, para llevarle en el barco España 5 deportado a Villa Cisneros.

Como es de suponer, se mantuvo quieto en la cama, esperando la visita del médico municipal, quien tal vez por ser bastante amigo de casa, o porque le creyó de buena fe, certificó que efectivamente se trataba de un reuma que le impedía por el momento hacer ningún movimiento. De consiguiente quedó suspendida la visita al Juzgado. Y el barco zarpó hacia su destino, llevando otros infelices...

Dos días después, yo me levanté de la cama, más doliente que antes, y juntos todos los de casa nos trasladamos a Villafranca.

El fin era buscar aislamiento, la paz y el reposo; un confortativo del desamor de un pueblo, y evitar con nuestra vida un exacerbamiento de pasiones.

EL 6 DE OCTUBRE

Llegó el otoño y marchó Salvador a su colegio de Mataró.

Eran los primeros días de octubre. Recién terminada la vendimia llegaban de Barcelona noticias algo alarmantes sobre posible alzamiento. Paco se fue allí y yo, mis hijos, la Maestra y las muchachas nos marchamos a Villafranca. Total ocho mujeres.

En la misma noche unos desconocidos prendieron fuego a un altar de la Iglesia Mayor, que no llegó a propagarse al interior de la Basílica.

Todo el mundo andaba nervioso. Grupos de gente ordinaria y revoltosa circulaba por las calles, pero sin promover escándalos.

Al día siguiente fuimos a la Iglesia a la hora del Rosario y apenas había nadie.

Paseamos después por las calles, pero la vista de la gente que andaba por ellas, nos infundía temor.

Regresamos pronto a casa y cenamos sin ganas, pues veíamos cernirse sobre nuestras cabezas una tempestad amenazadora de odios y maldades que iba a estallar pronto. En ambos lados de la casa en que vivíamos, habitaban dos familias amigas: las dos gente de orden. Intimamos mucho, pues nada acerca tanto las almas como la desgracia. Nos dábamos

Maria Canals i Déu asseguda, amb el seu marit Francesc Olivella i Valls, drets al darrera els cinc fills: Roser, Montserrat, Maria Engràcia, Josefina i Salvador.

cuenta que el peligro era común. Estábamos en continua comunicación. Me daban noticias de lo que escuchaban por la radio y todas cuantas interesantes podían recoger.

En particular el señor Valls, que vivía con su esposa, y tenía un cargo en el Banco del Panadés, me pareció una persona seria, de confianza, y con él planeamos la evasión de nuestra familia, si los acontecimientos lo exigían, saltando nosotros a su terrado que era más bajo que el nuestro y saliendo juntos a una calleja contigua a la carretera de San Martí. No llegamos a ponerlo en práctica.

Aquella noche, vispera de la fiesta del Rosario, onomástica de nuestra pequeña Roser, en casa solamente ella durmió. Era muy niña y se convenció de que si se acostaba pronto podría madrugar más y celebrar así mejor su fiesta.

También se acostó Josefina, la segunda de mis hijas, pero no durmió. Estaba algo delicada y llena de miedo nos quería a todos juntos así. Pronto me llamó la señora Poch, la otra vecina, para que fuera a escuchar la radio. Companys, el Presidente de la Generalitat, hablaba al pueblo. Le daba buena nueva de que ya era libre, y que fuera a darla también a todos los oprimidos, y que se entregase al regocijo.

A mí me entró un escalofrío, y creo que también a los demás oyentes. No dejé traslucir nada a mis hijos pero todos estaban temblando. La verdad es que yo tenía que levantar el ánimo de todos, y me sentía impotente. Tantas mujeres reunidas, y me daba la impresión de vivir en completa soledad. Estando así, oigo un fuerte rumor en la calle, y veo por detrás de las persianas, como avanza una riada de gente.

Cuando por primera vez en mi vida, en mi infancia, vi el desbordamiento del río Llobregat, me produjo una impresión imborrable. Primero se oye un rumor como de viento huracanado, y no se mueve una hoja; después unos silbos estridentes, luego bramidos de fieras; llega al cabo una mole de agua de ondas sucias que se atropellan por llegar, tronchando árboles, abriendo surcos, destrozando cuanto tocan.

Así me pareció a mí revivir en esta noche aquella horrible estampa de mi niñez.

Después de un rumor inacabado, como de rugidos de fieras y ruidos y voces de infierno, vimos avanzar por las calles afluentes a la Plaza de Jaime I, o sea, frente a la Iglesia de Santa Maria, y ante nosotros un tropel, no a las aguas sucias del Llobregat, sino a una multitud desalmada capaz de destrozar cuanto hallare a su paso. Ya no miramos más. Nos acercamos a la cama de Josefina y como si estuviésemos en una cámara mortuoria, rezamos el rosario completo, la recomendación del alma y cuantas devociones se nos ocurrieron. Además, despertamos a la niña, y sin decirle lo que pasaba, le dijimos que ya había llegado su fiesta y que a solas con su Virgen le rogara nos salvase de todo mal.

Mientras tanto desde fuera nos llegaban los rancos bramidos y unos golpes imponentes que con toda clase de instrumentos daban a las puertas de la Iglesia.

También los dieron a nuestra puerta y los vecinos escucharon estas palabras: “Quin son tan fort tenen. Ja tornarem després”. Y se alejaron a consumir otros sacrilegios. En aquel momento mis hijas con una escalera de mano se disponían a esconder unas alhajas y prepararse para huir. Los golpes paralizaron sus miembros y con trabajo subieron medio desvanecidas.

Un desfallecimiento nos invadía a todas. Unos sorbos de leche nos restituyeron un poco las fuerzas.

Al final pararon voces y ruidos y me atreví a mirar por detrás del balcón. Era después de media noche.

La plaza estaba desierta. Un resplandor de fuego, sin llamas, salía por todos los huecos del Templo, pues éstas no alcanzaban la altura de las ventanas. Era una visión imponente, pero hermosa. Semejaba una nave en día de fiesta, de triunfo; empavesada y resplandeciente embelleciendo la luz todos sus contornos.

Llamé a las niñas y con algunas palabras las preparé para que no recibieran mucha impresión y les dije que fueran a mirar por última vez aquella joya que tanto amaban. Yo creía

que se iba a derrumbar, pero la reciedumbre de sus muros resistió, más quedaron calcinados en la parte interior y la bóveda se vino abajo.

Nada se salvó de madera ni de hierro, solamente la imagen de la Virgen del Rosario que, engalanada en su altar esperaba los cultos del día siguiente. Se halló al fondo de la escalera que lleva a la cripta de San Félix.

Se ve que una mano sacrílega, la tiró de su pedestal y rodando, rodando, no paró hasta llegar a la verja que cierra la cripta, la cual quedó igualmente intacta. La imagen no presentaba más que ligeros desperfectos en la cara y pudo restaurarse luego.

Transcurrió el resto de aquella trágica noche sin nuevas hazañas de aquellas furias. Volvieron a sus antros cuando por la Radio se enteraron de que la Generalitat había capitulado. Pero su obra se consumó por completo. Santa María, la Santísima Trinidad, Los Dolores, San Pelegrín, y no recuerdo más. Todo ardía. El chisporroteo de sus llamas hería nuestros oídos, y de cuando en cuando, un ruido sordo como un terremoto localizado, nos advertía el desplome del vigamen, de las bóvedas, paredes y arcos. Atentas a tanta desgracia, y cohibidas por el terror, no nos enteramos del fracaso de las izquierdas, ni nadie se cuidó de advertirnoslo, así pasamos todavía muchas horas con el alma en pena y la casa cerrada, hasta que vinieron algunos amigos después de comer y nos dieron la buena nueva.

Al otro día, celebró Misa en San Juan el doctor Urpí, quien antes de la comunión pronunció unas palabras tan enfervorizadas, que levantaron sollozos, aunque ello no era nada difícil por nuestra disposición de espíritu. ¡Qué estremecimiento sentíamos cuando dijo que Cristo ardió vivo en la Iglesia!

Luego, al salir, ¡qué caras, Dios mío!, parecía sino que habían transcurrido diez años desde nuestra vista; tanto se había envejecido en dos días.

Por la tarde llegó Paco de Barcelona ajeno casi por completo de lo que aquí se había sufrido. En la ciudad, si bien se estaba en la expectativa temerosa no llegaron a los particulares estas cosas. Fue el ejército, quien se las hubo con los revoltosos y, en general, no se sufrió por la corta duración de los sucesos.

Salvador en Mataró, casi no se enteró de nada.

18 DE JULIO DEL 36

A primeras horas de la mañana, una llamada telefónica, nos avisa con frases veladas, que en Marruecos ha habido sucesos graves y que están interceptadas las líneas telefónicas para el público.

Dos días antes había estado mi marido en Barcelona y sus amigos le habían anunciado asimismo que era inminente un alzamiento. Los signos que le precedieron serían: interrupción de comunicaciones, huelga general ferroviaria y de transportes.

No se necesitaba ser muy lince para augurar tales cosas. El asesinato de Calvo Sotelo, la inhibición del Gobierno y la justicia en el caso, era un reto al País y la señal de que se acercaba el final del drama.

Con mi marido tuvimos un cambio de impresiones y acordamos marchar a Barcelona para refugiarnos en el piso que anteriormente habíamos preparado. Mas teniendo en cuenta que aquel día era sábado, y en el siguiente, por ser festivo habría Misa en la Capilla, como de costumbre y nuestra ausencia en ella sería muy notada, resolvimos no obrar con precipitación y de ser posible hacer la salida después de Misa, cuando hubiera despachado con los masoveros y trabajadores, como se venía haciendo todos los domingos en casa.

Además, para ampliar más las noticias recibidas se marchó a Villafranca. Ahí estaba todo el mundo ignorante de los sucesos de tal modo que se figuró había sido una falsa alarma y desistió de avisar a algunos sacerdotes amigos como por ejemplo al doctor Urpí, a fin de no ponerle en un compromiso siendo el día siguiente día de fiesta.

Mas, a la salida de la población se cruzó en la carretera, con el coche del señor Soler de Mas Romaní. Este señor le confirmó en sus noticias y le puso la cosa tan grave que era cuestión de horas el estallido de la revolución, y le comunicó a que marchase enseguida a la ciudad con la familia. Él iba a recoger la suya, que estaba en la finca y no quería dejarla expuesta en el campo donde no había ninguna garantía de seguridad y corrían más peligro por ser aquí más conocidos.

Interín estaba Paco fuera, me dediqué a preparar el ánimo de mis hijos, para la que ya consideraba, próxima huida.

Como es natural, este ajetreo y este viajar constante y sin ganas, les irritaba. Yo les atajé diciendo, que a la vuelta, papá determinaría lo que tenía que hacer, y que estuvieran dispuestos a correr peligro juntos todos, fuera donde fuera.

Llegó Paco con los informes antes dichos y el propósito de marchar a la mayor brevedad posible.

Fue luego a ver al señor cura, para prevenirle que al día siguiente en la misa sumiera la Sagrada Reserva, por temor de un posible sacrilegio. También dio aviso a dos o tres personas más.

Yo tomé mis disposiciones. Mandé una criada a su cada, con cualquier excusa, y me llevé una sola.

En casa se quedó un chico que vivía con nosotros desde que se quedó huérfano hacía algunos años y se llamaba Miguel.

Era chico de confianza, aunque la expresión de su rostro era un poco dura, lo cual le restaba alguna simpatía.

Paco le entregó dinero para el pago de los trabajadores y para él. Sin embargo le dijo que volvería pronto –porque estaba de ello convencido– pero mientras tanto cuidase nuestras cosas; más si venía la ocasión, no pusiera en peligro su vida, por algo nuestro.

La misma recomendación hicimos a dos o tres de los más adictos masoveros. A mí me daba una pena horrible dejarles en una hora que presumía de peligro, y hasta estuve tentada de desistir de la marcha, pero mi marido más avisado que yo, aunque sentía igual, me convenció: que la primera víctima y más codiciada sería él y que los demás poca importancia les darían.

Sin decirnos nada unos a otros, recorrimos la casa, despidiéndonos con los ojos y con el alma de todos los objetos queridos. Tuvimos la gran impresión de dejar cosas en su sitio y para más abundamiento siendo sábado, todo limpio y brillante. Vanidad de mis hijas que siempre dejaban la casa como para recibo.

En el coche no cabíamos todos y a Salvador y a mí nos acompañaron en el tren y los demás marcharon en el auto hasta Molins de Rey.

Allí le dejaron encerrado en casa de mi hermano, pensando tenerle más guardado y tomaron un taxi que les llevó a Barcelona.

El dueño del taxi era muy conocido mío, por ser ambos naturales de la misma población y yo le tenía en buen concepto. Pero estaba equivocada, como luego se verá.

A la noche ya estuvimos todos reunidos, y en cierto modo contentos.

A primeras horas de la mañana nos despertó un ruido de unos cañonazos. Con sobresalto nos levantamos. Paco estaba animado y nos animaba diciendo que era preciso la lucha, más que el Ejército y las fuerzas públicas estaban de nuestra parte, y desechásemos el temor.

Era todavía temprano cuando salieron él y Salvador para ir a misa a la Concepción. La última que se dijo.

Luego se fue generalizando la lucha; nadie se atrevía a salir.

Sin radio; sin otra comunicación que con algunos vecinos de la casa, en particular con unos señores de Sabadell, fabricantes que llegaron el mismo día que nosotros, buscando el anónimo refugio. Con la soledad, la tristeza y el temor se apoderaron de nosotros.

Paco también decaía; y no pudiendo estar quieto en horas tan graves y siendo de sí muy comunicativo, se puso pronto en relación con los vecinos que ocupaban el piso de arriba el nuestro. Estos tenían radio que escuchaban con las ventanas cerradas y a media voz, pues si les descubrían, las requisaban.

Por ella nos enteramos que los puntos estratégicos estaban en manos de los rojos. La Telefónica fue defendida sangrientamente; era un punto de capital importancia por ambas partes. Con ella la propaganda quedaba asegurada por quién la conquistase. Un oficial que tenía al mando de la fuerza que iba a asaltarla, fue traidor a los nuestros por un puñado de dinero, y cayeron los buenos sin lograr quitarla al enemigo. Estas noticias y otras similares, como la defensa del Santuario y convento de las Carmelitas que por proximidad a nuestra casa, teníamos ocasión de enterarnos personalmente del fragor de la lucha, nos dejaban sin ánimo para nada. Nos sentamos a la mesa sin probar apenas bocado.

Por las radios oficiales nos enteramos de la ocupación del Gobierno militar de la provincia. Y al cabo de un rato anunciaron que el Capitán General de la Región, General Goded, anunciaría su capitulación. Así fue: con una voz velada que nadie la conoció dijo: "Que en vista del cariz que tomaba la lucha y para ahorrar sangre, capitulaba con todas las fuerzas a su mando".

Bueno, ya está. Dijimos todos a una voz. Ya está a merced de los sin Dios y sin ley. Ya estamos en el caos.

Cesó la lucha organizada. Solamente en algunos puntos aislados, como los cuarteles de San Andrés, continuaron los valientes un día o dos, hasta quedar diezmados. El grupo que defendía el Santuario de las Carmelitas formado principalmente por oficiales del Ejército, también sucumbió a tiempo que entraban los revoltosos en el edificio y acabaron con los defensores y los religiosos que pudieron haber.

Paco que salió más tarde, vio junto un farol, la sangre de uno, anciano, que mataron allí y hasta creo que le vio como se lo llevaron.

Era un momento de confusión y la primera parte del programa. Dueños de la ciudad, la consigna era: Incendio y saqueo de Iglesias y Conventos. Asesinatos de sacerdotes y religiosos. Los que pudieron se escondieron en casas caritativas.

Al señor Obispo, que no quería abandonar su casa, le obligaron sus amigos a salir por una puerta secundaria al tiempo que asaltaban las turbas el Palacio.

Paco volvió con la noticia de que ardían los templos y conventos todos de la capital. No era preciso verlo, bien se notaba el resplandor de los incendios en el firmamento de aquella noche de julio serena y brillante, y a trechos velada por el humo. Acre y asfixiante llegaba hasta nosotros.

Tal vez ante el trono de Dios, subía en olor de suavidad mezclado con el sacrificio de las víctimas escogidas y amadas...

Mil sentimientos, de confusión, de fe y de temor; de flaqueza y virtud nos embargaban; nos quitaban las fuerzas.

Perdimos el apetito y el sueño. Habíamos hecho provisión de pan, pensando que luego no habría, y creo que así sucedió aunque nosotros no pudimos terminarlo porque apenas probábamos bocados.

RAMONA VALLÈS ESCOFET, LA MESTRESSA

Nascuda a Sant Martí Sarroca, de can Vallès de la Riera, Ramona Vallès Escofet, la meva mare, es va casar als vint-i-un anys, el 1906, amb l'hereu de can Sadurní de Sant Pere Molanta, ambdós cònjuges eren orfes, i va morir el 1986. Va voler deixar escrits els fets viscuts per tota la família, convivint al mas, ocupat primer per "republicans" i a les acaballes per "nacionals". Recollim les anotacions concretes del juliol de 1936, i més generals de l'hivern 1942-43, que va titular *Tristes memòries*.

JULIOL 1936

El dia 18, el meu marit va ser cridat a la Casa de la Vila de Vilafranca per pagar, després de regateig, dos-centes pessetes al jornalier P. de Cal M., jornals que no havia treballat.

El dia 20, el nostre mosso Ramon Civill Estalella, se'n va despedir, dient que se n'anava a Sant Martí Sarroca, però al cap de poca estona va tornar. A pocs metres de casa havia trobat a tres individus armats (dos d'ells en A.A. i M.C.) i li digueren que no podia passar endavant. Però al cap d'un rato van venir aquí a casa dos autos atapeïts d'homes armats, els quals es dispersaren uns pels afores de la casa i altres a dins. Aquests cridaren l'alto amb el mosso Ramon, obeint aquest i fent-lo presoner i emportant-se'l cap a la presó de Vilafranca. (Segons ell mateix em va dir, un altre dia, la major culpa de tot, la donava amb en P.B. "M"). Després a mi, em demanaren les armes i com digué que no en teníem ens van registrar la casa, capitanejats tots ells per en "P. de la R." i altres vilafranquins, prenent-nos un rellotge de plata de polsera del meu marit i unes pessetes de calderilla. Em preguntaren pel meu marit, perquè també el volien fer presoner, i com no hi era, no ho feren. De tots els que van venir, vaig conèixer al J.M.B., P.B.R., P.P., P.B.B. "M" i M.F.V.

El dia 21 van venir cent i pico d'homes amb el "R. del R." al davant. Em van manar obrir les portes i al preguntar que és el que passava, en J.R.R., que portava arma llarga i destrat, em manar que em fiqués a casa i callés. En "R. del R." els manava que entressin al pati i els posava amb ordre. En M.F. entrà amb una bandera republicana. Un cop tots ells a dintre, em demanaren les armes i com els hi digué que no en teníem, en J.R.R. es dirigí al públic i digué: "Homes, porteu palla i a calar foc!" Vaig demanar-los calma i cap d'una bona estona, vaig entregar les armes (dues escopetes, un revòlver i bastanta munició). Llavors, en P.A.C. em digué que tenia de pagar dos mil pessetes per uns gastos que ells havien tingut sobre la detenció d'en C.P.R., i com jo els hi digué que no les tenia, els hi vaig donar una part i els hi vaig firmar un document que deia que les restants les pagaria una vegada els Bancs funcionessin normalment, fent-me el rebut el "X". Al passar dies, ens digueren que es tenien de pagar, funcionessin bé o malament, i llavors van venir a cobrar-les en M.F., D.V., A.P., i algun altre donant-me un rebut del Sindicat. Aquest centenar d'homes, mentre uns s'ocupaven de fer les paus al poble, d'altres, entrant per la casa, férem mal ús del vi bo i alguns trencaren, amb gran fúria, una grossa creu de pedra que havia estat al cementiri, la qual guardàvem perquè temps enrera ja ens la havien tirat en un dipòsit d'aigua.

El dia 22, vam veure passar molts homes pel voltant de casa que es dirigien a la Rectoria. Seguidament, sentirem les campanes a toc de morts i al cap de poc vingueren el Sr. Rector,

Manuel Crespo i Costa i la seva minyona Flora Voltà Torner, esglaiats perquè el volien matar. Es veu que en "R. del R." apuntà l'arma al pit del Sr. Rector, dient-li: "Si haguessis fet cap denuncia el 6 d'octubre, t'afusellava al moment". Els acompanyaren en J.B. i en "F", arma en mà, fins a casa ja que el grup d'homes els hagueren mort, passant abans per la Rectoria si volien prendre res. (Se n'anaren cap a la muntanya i al cap de quatre dies, segons veus, els trobaren en una muntanya d'Avinyonet i els donaren una mort horrorosa, fins arribar a dir si els havien arrossegat, trepitjat i deshonorat a ella). Com a principals destructors de l'Església i Rectoria, conec al J.A., nois del "R. del R.", J.V., J.E., "F" i d'altres.

Un dia vingueren l'"E" i d'altres a sellar el corral i el celler.

Un altre dia, l'Alcalde J.R., el P.-P., i altres vingueren a prendre el telèfon, junt amb dos operaris de Teléfonos.

Mes tard, quan ja tenien l'Església i Rectoria destruïts, vingueren cinc o sis individus (un xofer gallec, vilafranquins acompanyats d'en B. a buscar les dues campanes de la Parròquia. Del treball, en B., m'obligà a fer-los el dinar.

JULIOL 1942 - GENER 1943. TRISTES MEMÒRIES.

En tinc de tristos records, la guerra...

Moltes vegades havia pensat fer alguns apunts, però la meva ànima es revoltava al recordar les injúries rebudes per part de molts. Més ara, el temps ho ha esborrat ja i no vull tenir cap mica d'antipaties, doncs qui vol seguir a Jesús, no li cal més que estimar.

Abans de la guerra, ja teníem les nostres lluites amb els rabassaires, els quals tots els nostres aparcers estaven inscrits en aquesta Societat. Els polítics els hi van fer creure moltes barbaritats i ells conscients o no, anaven posant al peu de la lletra tot quant se'ls indicava. S'emportaven totes les collites sense donar-ne les parts amb els propietaris, fins que el President de la Generalitat va manar emportar-se les collites partides al cinquanta per cent, altre horror!

Recordo un dia, un amic de casa, va començar a collir raïms, s'ho emportava tot, anava passant carretada l'una després de l'altra per aquí i jo indignada veia els fillets als meus peus: no els quedarà res per a ells? ... una força interior m'empenyia a córrer vers l'home, agafa'l pel coll i dir-li: lladre! més tot es tenia d'ofegar, la justícia hauria anat contra de mi.

El setembre mentres s'emportaven les collites, va venir la Guardia Civil dient-nos que ells farien parar de collir i que els presentéssim als incumplidors de la llei: ho férem i com un d'ells es mantenia molt fort no volgueren parar i a més injurià a la força armada li digueren que quedava detingut; més trucà al cavall i ell i portadores s'escapà; ja veig als guàrdies l'un corrent, l'altra apuntava... Va ser un quadre emocionant, etc. El detingueren, el porta-

ren a casa; aquí, escrigueren un rato més el Poble que estava unit no es conformà d'això i, què? Tiraren alguns trets a toc d'alarma, es reuniren per venir aquí a cremar-nos la casa i demanà la G.C., però assabentat l'alcalde, no ho permeté i ordenà tancar els cafès (era diumenge) i tothom a casa seva, més alguns no cregueren i vingueren una comissió amenaçant al meu marit. Al saber la G.C. de Vilafranca l'alborot, va venir tot ella aquí, donant l'assalt a tot transeünt i posant pau. Al ser a la nit, la G.C. tenia altres que fers i nosaltres tement una mala nit, vam cridar als familiars Massana i Vallés, els quals van venir, el primer amb una parella de Mossos d'Esquadra i el segon, amb molta munició. Vam preguntar al Sr. Sargent que ens calia fer i ens ordenà que al més petit contratemps ens defenséssim, mes que tiréssim dret. Vam passar la nit excitada més no comparegué ningú.

Al cap d'uns dies, portarem a casa de dos propietaris, tres parelles de G.C.; però el poble que segons ells no necessitaven que se'ls vigilés s'indignà: i un dia mentres els dos propietaris venien de Missa, sortiren de sota les vinyes a on estaven amagats, totes les dones del poble a pedregar-los (ell patia del cor i la senyora anava coixa) i per si el senyor portés arma, i es volgués defensar, a una mica més apartats hi havien els homes amb eines per destrossar-los. Quan aparegué la G.C. ja estava fet.

Un dia perquè la G.C. contrariava a uns que s'emportaven totes les garbes, s'agruparen homes i dones i amb volants alçats anaven a desarmar la G.C. mes com ells no tenien permís de defensar-se tingueren de fugir i amagar-se. Quina vergonya!

Nosaltres a mes que els pactes no eren de res abusius, semblava que no sabien veure a ningú més, sempre anàvem al davant a treure les castanyes del foc. Els sembla bé d'un dia determinat de prendre'ns totes les trepedelles i per fer-ho, obligaren a tot el poble d'anar-hi junt. Tot eren colles amb volants, carros i alguns d'ells amb gran desdeny, cants... Feia por tenir-los tan a prop; vaig comptar una colla de 45 homes. Tants anaven per una família que només havien rebut que bé!

Una nit, quin pànic! van determinar cremar totes les muntanyes del rededor. Les criatures a la vigília, ja ho deien quina foguera més gran! i jo afegixo quin mal exemple! Com n'estàvem enterats no vam anar a dormir per si tinguéssim encara un altre mal pensament pitjor. Ens estàvem a la miranda, sentíem grans cants llunyans, la nit quieta i fosca per la boira, només veiem al peu de nostra muntanya un foc, s'apagava; més amunt, un altre foc, s'apagava, i més amunt també. La ma del Bon Déu fent caure un ruixat i mullat no pogueren satisfer tan bàrbar intent! Gràcies Jesús meu!

El que també ens posava pànic era el toc dels corns que utilitzaven quan anaven en patrulles.

Un punt dels nostres. Un dia al ordenar al meu marit segar les trapadelles, al ser els jornalers al camp amb el carro, es negaren a collir: al enterar'ns no volguérem passar per la vergonya i ja ens teniu tres dones a segar.

Teníem un veïnet, gran perseguidor de nostra religió, que se'ns comptaven grans salvatjades, feia una cara que no mes veure'l el cor em feia patrapis, un dijous sant de bon matí,

jo venia de l'església de portar grillats per adornat l'altar, portava la mantellina al braç i tot d'una, m'adono que ell venia de la part contraria amb la bicicleta passant pel cantó en que jo passava per xocar, no sabia si córrer o que, mes no; que passi be ell, vaig pensar, i al ser a fregar roba em digué amb desdeny: Apa, avui sí que no pecaràs. I jo riallera li vaig dir: Oh, això mai! I sigui lo que vulgui a tothom esvalotaba però a mi mai mes res!

En aquells temps fèiem la vida de grans solitaris no parlàvem amb ningú perquè la Societat els manà a que no ens diguessin res i el que no obeïa, li feien pagar 25 ptes. de multa; alguna se n'havia pagat.

També ens trobàvem que per qualsevol cosa venien (i això era sovint) comissions d'homes a casa, cosa que al veure'ls ens afectava molt perquè mai era per res bo.

I el 6 d'octubre? Fa masses dies, poc me'n recordaré.

Teníem els tres primers fills junt amb l'Assumpció en un pis a Vilafranca per poder anar ells al col·legi. El dia 4 em trobava sola amb la minyona aquí casa, em telefonar el meu marit que la cosa anava malament i que em posés a punt perquè em feia venir a buscar per un auto. Vaig arreglar algun paquet (però no vaig prendre per prudència) i al ser aquí el xofer amic nostre em digué: al extrem d'aquesta carretera hi ha un grup gros d'homes armats alguns d'ells que m'han registrat i omplert de preguntes i els hi he contat la veritat. Emprenem el camí, al ser allí, Alto! Cal registrar! Bé, baixem i com que jo amb el posat alegre me'ls mirava i seguia la vista per tots ells, es trobaven com si no gosessin, mes un el cabecilla ordenà. Un íntim de la casa efectuà el registre i ordenaren, endavant, dient-nos que havíem fet be de parar-nos que del contrari haurien tirat tal com havien fet en un auto no feia gaire rato. Arribats a Vilafranca, veiem les cares tristes del que passarà?! A la nit intentaren cremar la Basílica de Sta. Maria però no passà res. Al matí del 6 vaig anar en aquesta església acompanyada del meu marit a rebre el Bon Jesús, al ser allí tenia un presentiment de que me'n despedia, no hi tornaria més, una tristor que no em sabia entendre. Tot el dia res mes que pànic, al vespre van començar a cremar esglésies, assaltaren centres de dreta, tragueren les Monges de Clausura i cremaren també el Convent. Tot era foc. El niuet tot sencer era en el Carrer del Campanar a on sentíem tot l'avalot, menys els fillets que els hi ocultarem tot quan ens fou de nostra part i dormien com uns angelets. Amb els rosaris als dits esperàvem la mort, quiets al darrera de la persiana espiàvem alguna feso-mia amiga (clau pel cor); més tard, sortirem al terrat i Vilafranca no li calien llums per veure-s'hi en aquella nit, resplendien les Esglésies i ja s'hi veia. Mirarem l'indret de nostra casa i no poguérem veure res, serà ja cremada? Baixarem per si podíem descansar però ca! Aquells pums, grincs dels vidres en les quals finestres sortien grans flamarades de foc i fum, sorolls de bombes, esglai impedia la son. Al cap d'unes hores, el vigilant trucà les portes veïnes de Santa Maria, el foc prenia per alguna casa. Hi ha perill! Veiem persones mig vestides amb matalassos al coll, abandonaven ses cases, desfilant... era horrible... Més tard una veineta ens digué que recollien els homes de dreta, que els empresonaven i que els asfixiarien. A on amagaren el Ramon? Era tot tant negre per la nostra vida; mes Déu volgué que respiréssim una temporada i ens diuen al cap de poc: s'ha guanyat la Revolució! S'ha rendit Barcelona! Tots ploràvem d'alegria.

Al cap de 6 dies vam venir aquí, ens havien tallat els fils del telèfon per 5 bandes i el poble vingué aquí amb llenya per cremar la rectoria i la casa, mes com que els més revolucionaris eren a Vilafranca aquí i quedà la part diguéssim millor i això ens salvà de grans perjudicis, que l'un per a l'altre no feren res, gràcies a Déu.

Si ens enteràvem de coses eren totes horribles. Que volien deshonrar les dones, que ens matarien a tots sense deixar ni als fills, que farien dues fogueres una al darrera amb fustotes (referent a imatges) i l'altre al davant (de carn humana) i sempre coses d'aquest gènere.

I ja ens teniu al 18 de juliol de l'any 1936. A la vigília, el meu marit va ser cridat a la Casa de la Vila de Vilafranca, era perquè com fou que ell tenia treballadors esquerrans, tots, i alguns d'ells de caràcter molt revolucionari, a un d'ells li donà els despatxos, dient-li que quant trobés treball en un altre lloc ja s'hi podia quedar, aquest ho feu així, se'n anar a treballar a on li aparegué i al cap d'unes setmanes portà el compte per pagar-lo nosaltres cosa que no aconseguí, del que fou cridat com dic de Vilafranca i no li tocà altre remei que

La família Sadurní-Vallès amb la senyora Ramona asseguda, al costat del seu marit.

pagar-lo. Allí diu semblava una bogeria tothom cridava es veia una gran anormalitat del que arribà a casa molt apenat.

El dia 18 de juliol, dissabte com avui, si no que han recorregut 6 anys, al matí va passar un jove en nom del seu pare avisant al Sr. Rector que al Marroc s'havia declarat la Revolució, aquest senyor de molta experiència digué: Això s'estendrà!

Efectivament, a la nit ja era a Barcelona. El dia 19 vam anar a missa molt poquets perquè ja casi bé no hi anava ningú els uns per respectes humans altres per mala fe; tampoc tocaven campanes ja feia mesos que les autoritats ho havien privat, com també processons, etc. La pietat ja feia temps que estava per terra, hi havia una llei dient que si no es feia un testament demanant que es volia ser enterrat per l'Església tots tenien de ser enterrats pel Civil, però passaren alguns casos que ni així se'ls deixava enterrar per l'Església. Es deia que moltes famílies estaven inscrites a la maçoneria i d'aquí devia venir que quasi tothom no batejava, es casaven o s'unien civilment i tot era laic. Pena gran, fou per nosaltres que una vegada recollirem un captaire, era l'hivern mig mort de fred li donarem menjar i beure calent per si es retornava, fou així de moment mes a la nit morí; ho denunciarem a l'alcalde i al Sr. Rector el que li va resar unes oracions, es tocà a morts; mes els laics no volgueren que aquest enterro es fes per l'Església. La caixa del difunt hi havia una creu però al ser al moment d'emportar-se'l, cosa que no vaig desemparrar mai, ve un dels tals, l'agafa i la fa a bocins; jo indignada, el vaig reprendre amb molta energia tan que no em podia contenir i anava a llençar-me contra ell, mes l'alcalde que ho presidia posà calma; al sortir hi havia nostra serventa recriminant tal enterrament i les dues ens posarem a resar un Pare Nostre en veu alta; i vam tenir de presenciar el primer enterro civil sortit del porxo de casa.

El Sr. Bisbe va fer la visita Pastoral i, oh! casualitat sortida de les mans de Déu! Van determinar apedregar el cotxe i si no ho feren fou perquè com van venir unes amigues de Vilafranca amb cotxe també, el del campanar que vigilava al veure un cotxe es posà a tocar i els que estaven amagats al sentir les campanes digueren: semblaven tot Sres. però mira se'ns han escapat, i com al mateix temps pluvia marxaren, mes al cap d'un moment passà el veritable Sr. Irurita amb els seus acompanyants. El nostre Sr. Rector en altres ocasions també l'havien esvalotat i crec apedregat.

M'he fugit de lo que deia del 19 de juliol.

Al sortir de missa ens posarem de cara la radio les notícies sempre pitjors Barcelona demanava ja transfusions de sang! El dia 20 al matí em telefonà el mosso (addicte a nostres idees, únic de tots els que tractàvem i el que es trobava a Vilafranca vingut de Sant Martí de Festa Major) el que m'anuncià que per allí havien detingut el meu germà i altres propietaris; vingué aquí esperant la sort a que ens tocara: determinarem ell, Assumpció i fills al pis de Vila li donarem un paquet i marxà de moment ell sol, mes al ser al cantó de la Rectoria trovà tres individus armats el que li privaren marxar.

No sabiem que fer la que més perillava semblava jo, determinava amagarme sola, no podia ser tots volien venir amb mi, tans junts no podia ser: la filla segona contava tans sols 5

anys, no callaria... no sabia que fer, pero a la memoria em venia sempre un deure... i vaig determinar no marchar a pesar de tot i a mes pensava també una mare tampoc deu deixar els fills, seré víctima del meu deure! Endavant. El meu marit va creure convenient marchar, en direcció casi be perduda. Al cap d'un parell de dies que era fora (jo em trobava al safreix ajudant a la minyona a rentar, tot d'una sentim un auto, s'atura. Ahi al cor! Un altre i al mateix, no'ns bem moure la minyona es burlava de la meva care d'espan, pobre nena! Cuant bem estar que poc faltava bem anansen en direcció a casa, ja sentim uns crits, ja vayem homes armats fent de centinelles li pregunto a un d'aquets, què passa? per dos vegades. Bes que ho sabràs. Al arribar, baig tornar amb la mateixa pregunta i mofansse digueren: es la mestressa?

Els uns ja havien detingut al mossos altres s'emportaven l'Asumpció per fer el registre, li deyen ja sabem que aquí hi ha dugues dones d'armes tomar i cal precaució i la feyen anar al devan fentla servir de parapet, parcianes enlaire i que se jo. A mi m'emprengué el cabecilla tambe anavem al registre d'armes el que els vaig dir no teniem, pero s'entretenien a llegir cartes i tot. Al ser al nostre cuarto em vingué un gros esglai porque mi hi deixaren sola am ell pero com el Cel em donà molta cerenitat la meva pregaria fou contínua demanan sortirme'n de tot fins que no registressin en un lloc que a mi no'm convenia; passarem per allí varies vegades i no trovaren res i a mi tret que algunes vegades m'amanassava amb l'arma cosa que em feya riure en aquell moment no'm passà res d'anormal, mes es veu que li vaig simpatitzar i cosa que m'havia dit que se m'endurién no feu, bem parlar d'amic, em demanà pa, li bem servir amb pernil i botifarra que els duyen, però al ser al menjarse el pa temien en que el tinguessin enverenat, menjaren tots i fumaren aprofitan jo de demanar indulgencia pel pobre mosso el que no vaig aconseguir. També feren preguntes als fillets un per un els que anaven per aquí perduts preguntant-los hahont era el seu pare, cuants anys tenia etc. el que amb molta estucia tot hi saben-to el Pere digueren que no ho sabien, a mi també m'ho preguntaren contestan-los em suposava Vilafranca cosa que ben be que despues buscaben. Al despedir-los vaig acompanyar-los fins a la carretera, de pas vaig veure els del Poble que sortien dels patis de registrar.

Som al vespre, tanco portes, que li haurà passat al Ramón? i el mosso? Ens quedem aquí junt amb un altre mosso que sols el teniem per contristans mes, era escarrà! Bem sofrir molt amb un contrari dins la casa. La nit la vaig passar a la finestra, sentia alguns tiros, cada un d'ells, serà el que haurà mort al Ramón? els sentia en aquest indret. L'andamà al matí la minyona del Sr. Rector vingué dienme que havien tingut guardia i que a ella li havien tirat dos tiros a dintre el seu pati. A la tarde mentres en trobava al nostre pati veig a sortir homes i mes homes amb bandera i armes destrals, tots en direcció a casa, els vaig preguntar el que passaba dien-me un d'ells: tu calla i cap a dintre casa. Ordenaven posarse tots en files, anaven 115 homes i despues em demanaren les armes i al dir no'n tenim; un manà: porteu palla i foc deseguida. Demano calma i que jo junt amb ells les buscaria, es trovaren i fou llavors que em demanaren les 2.000 ptes. que havien tingut de gastos quant en temps anrera detingueren aquell rabassaire que s'enduya els raimos del que havia tingut d'anar a declaracions etc. i com els vaig dir que no les tenia bem convenir pagar una par deseguida i l'altre quant els Bancs funcionessin normalment, ferem les paus, un parlà dien que totes les discordies dentre C. Sadurní havien acabat. Vaig demanar pel Ramon dienmos

Aquella nit tinguérem també tropa però aquesta era nostra, ben nostra, no tinguérem de rofins amb fingiments, eren nostres veritables germanes. En semblava un somni, no m'ho rabi creure. L'endemà varem formar la cavalleria a la carretera d'avant de cara nostra i la joia que tinguérem fou insubornable.

Amb un tin d'arreglar els pous, al cap d'un dies tingueren uns soldats amb el seu Alferes i Capellà i aquí també hi tinc recorts però no com els que encapçalava aquestes lletres, sino alegres i rants recorts; fou la primera vegada que sentirem cants Nacionals, o cants banits qui en feu plorar d'alegria! En mitz d'aquesta joia el capellà celebrà la seva Missa de Campanya combregarem i donarem gràcies al Bon Jesús de la seva gran misericòrdia.

Sant Pere Molanta 12 janer de l'any 1943.

Ramona Vallès de Sadurní

Darrera pàgina del quadern de Ramona Vallès amb la data i la seva signatura.

no'n sabien res, i se n'anaren tots a la Rectoria, tot seguit sentim a tocar les campanes a toc de morts, s'hi estaren molt rato i mes tart digué la minyona que despues de grans registres i coses els manaren marchar i els donaren tres dies de temps.

El dia 22 de juliol recordo dimarts, ja havíem passat un altre dia sens saber res del meu marit cuan ve un home d'aquí dien-nos l'havia vist en una vinya al peu de la muntanya i que si volíem ell li portaria menjar pero que creya mes convenient es vingués aquí casa. Com fou que tenia molta por no's volgué esperar i llavors l'Assumpció acompanyada del Pere ban a portar-li aliment i dir-li per venir, aquets pasaren primer el camí del que's ban perdre, i més tart, arriba ell. ¡Quina hemució per part de tots! estava flac, moreno, semblava feya un mes que rodes pel món i pensar que fins havia tingut lo necessari allí a la muntanya (uns amics li proporcionaven) ¡Tan conssomeix el sufrir! Después de dinar que poca gana hi va haver, se n'anà a descansar. Al cap de poc ja sentim un camió i grans crits d'homes, ¡ja hi tornem! Ban a la Rectoria... vindran después per matarnos? (no'ls teníem confiança) Ja sentim a tocar a morts, cridoria, pums ¿ja venen?...

Teníem l'acte de contricció ben resat i tot d'una sentim un terrible cop a la porta, la que era oberta ¿què?... Pugen, si, pero, oh Deu, era el Sr. Rector i sa serventa; semblaven dos esperitats... (vaig dirli) ¡Confessim! Cerenitat per part d'ell porque jo no atinava be, i m'ho digué: Que? Are vindran i morirem junts. Els tres fillets esglaiats fins que la Folra i Assumpció els ban animar que pronte serien al cel i allí no hi patirien mes; es confessaren i quedaren del tot tranquils: anaven al Cel i res temien.

En un raconet el Sr. Rector Manuel Crespo i Costa junt amb el meu marit resaben el rosari, la Montserrat de 5 anys amb braços en creu pregaba davant Jesús Crucificat i l'Assumpció esperant al peu de l'escala ser ella la primera a la mort! Tan desitjava viure amb ses dugues maretas! tots pregabem! Oh Deu que'ns vas escoltar no vingueren, ban fer molt, molt suroll i se n'anaren. Un cop posats a la quietud vaig sortir a preguntar a la veïna quant tornarien dien-me junt amb el mosso que no tinguessim por, pero si que no ocultessim al Sr. Rector ni a ella. (En els reolucionaris i havien dos bandos els uns anaven a donar la mort deseguida i els altres no, que marchessin ben lluny i prou, els que en aquell moment ban guanyar; demanera que aquí casa ban ser acompanyats per dos individus que pistola en ma els defensaren de la mort pero recomananls fugir deseguida). Pujo a dalt i es fa el determini, es posa un vestit del Ramon mosso una bufanda del meu marit, un bastonet li donem algunes ptes. i emprenen el camí cap a la muntanya. ¡Oh muntanya desdixada que no fou prou per poguer ocultar aquells dos martirs!

Aquella nit res de extraordinari, l'endemà al matí altre vegada el camón ple de revolucionaris: panic per part de tots, mirar, escoltar... al ser a la porta del pati nostre el camió es parà ¡Oh Deu apiadeuvos! fou porque dos homes vestits de capellans i amb arma al coll els anaven a rebrer, al reconeixels burles i res mes. Altre vegada destroces, toc de morts i aixis molts dies; a la nit fogueres fins no hi quedà res. Més enllà feren tirar la Casa Rectoral a terra, els milicanos hi hanaven; venien aquí entran a casa sense permís ni Ave Maria i s'emportaven les eines que necessitaven. Al cim del campanà el que destroçaren un bon troç i posaren la bandera de la fai la que despues el temps i vent s'emportava de mica en mica

cosa que'ns plaia forssa, fins hi quedà el pal sol. Aquest indret de Poble per part d'alguns tan estimat quedà en runes, el bosquet i jardinet del nostre Bon Pastor en cau d'amagatalls dels malfactors, hi tenien fins un sunyer per dormir a la nit... tan l'esperaven...

Ens posaren un impost de guerra, deyen ells i ens feyen pagar 50 ptes. diaries, servirien per fer destruir la Rectoria? els milicianos cobraven 10 ptes. De jornal, bon sou en aquell temps. Aquest bon Sr. Rector no li feren el passe per endinsarse a Barcelona voluntat dels dos, anaren en algunes cases a buscar acolliment sent-li negat a tot arreu degut al gran panic i no'ls hi quedà altre solució que quedar-se en una barraca de la muntanya de Avinyonet ahont hi anava una amiga d'ells que era ervolaria a portarlos aliments, coixí etc. allí i passaren quatre dies fins que en la tarde del diumenge hi arribaren els seus fills espirituals 21 (algún vilafranquí) i oh butxins allí satisferen tota la seva rabia infernal, arrocegant-lo, trapitjan-lo, treure els ulls, desonrà a ella... dispar d'armes i molt mes. Que mes queda a fer? es quedaren allí dos dies (juliol) fins que el abnegat Sr. Metge junt amb el sepultoré (mut) anaren amb dos caixes a buscar-los i enterrar-los en el cementiri de les Gunyoles allí estigueren cuasi sis anys fins que els altres feligresos de S. Pere dirigits per molt Bon Pastor anarem a buscar-los i posar ses despulles en nostre cementiri. Vaig esser en el moment de descolgar-los: primer ell portava les ulleres, el ralotge i els Sts. rosaris, unica defensa... ella sols dos duros de plata tenia el cap sencer. ell al meu semblà li havien desperat. El trasllat fou concurridisim jo mai havia vist en aquest Poble tanta gent junta. Al Cel ens poguem veure.

Al mosso Ramón Civill Estanella el tingueren uns cuants dies presoner, li donaren llibertat i despues el feyen compareixer al Comité Revolucionari i al tercer dia de presentarse, tres individus en un cotxe se l'emportaren a la Creu d'Ordal i allí un que ho vagé em digué, el feren baixar, (ell cridava) i li dispararen alguns trets. La misericordiosa gent d'Ordal l'enterraren i el meu marit un dia el feu colocà en un ninjo particular.

Passats els primers mesos de la guerra, seguia a casa nostra una mica de pau, no tinguerem registres i ens deixaren menjar G. a D. Enterats que les tropes del nostre Generalíssim Franco avançaven ja no teniem altre pensament que salvar la vida per poguer despues posants al sarvei de l'Esglesia per aixis ser útils a Deu i a la Patria. El desitj de l'entrada de Franco era gran ja res ens feya res, erem ja masells?

Ens portaren onse refugiats i tinguerem d'exercir un poc la paciència i al final s'instal·là el Quinse cos de tren anaven uns 100 soldats els colocaren per tot casa, golfes etc. pero ens respectaren els nostres dormitoris. Tenien dugues cuines parades una a la soll i la nostra, eren molts d'ells d'ordre i passarem 4 o 5 dies bastan be. El dia del canvi, o nit! teniem dintre casa nostra uns 200 soldats els que marchaven i els que venien, i havien unes feso-mies que no mes de mirar-les ja m'esglaiava, aquell motorista... També recordo (semblan-me encare un somni) qu'els de l'Estat Majó portaven (a bon preu) gallines, tocinos i que se jo i ho deixaren tot barrejat a la cuadro junt amb el nostre cavall aquest s'esvarà i no vulqueu mes gresca.

De totes maneres no vem ser maltractats encare que m'aseguraren que hi teníem gen molt, molt dolenta. El Cel s'apiadà de tots nosaltres. El meu marit que allavors tenia 46 anys també li havien cridat la quinta i clar no tenin ganes d'anar a servir s'amagà a una casa el què hi permanasqué un parell de dies, les noves tropes ja eren aquí!

Aquets ultims dies tambe foren de gran panic, algunes bombes a Vilafranca i carretera; tota aquesta gen fora: fins els refugiats que per por s'anaren a viure a la muntanya, sols quedà una. Al poble tots els mes rojos tambe feya uns dies havien marchat. Tot una quietut (acostumats amb tanta gent i radios) i desfilament de tropes, recordo que al pasà la cavalleria roja, vaig cridar l'atenció a ma familia i al dir: veniu que passa la cavalleria l'Assumpció amb veu alta digue: la de Franco! eren tantes les ganes que aixis fos! o sentiren aquells soldats i no passà res. La última nit es quedaren a dormir al nostre porcho uns cuants soldats de cavalleria junt amb el seu capità, aquest vingué al dematí aquí, demanà per rentarse i s'arreglà: al veure el piano es veu li vingueren tristos recorts, l'acomvidarem a tocar-lo i tocà dos peces molt be, al marchar ens digué m'envaig que no fos m'atrapessin aquí, adios, ja mai mes cap capità roig tocarà aquest piano. Com fou que en aquells moments ja tenien les tropes de Franco la muntanya del d'avan ocupada al anar-hi aquets moriren alguns d'ells; es digué i havia vist roba de capità, despues varem veure un braç de ma cuidadosa... seria del mateix? Al cap d'unes hores ens en anarem a la torre veierem quant volaren un pon, sentirem alguna canonada i tot d'una, una columna, un altre i un altre... ja eren dins el Poble, ja viscas! Per casa nostra n'hi passà una, hi havien bastants Moros. Tenien desfici, no sabien ahont estar de dalt a baill i viceversa; les refugiades que en aquell moment eren aquí ploraven: jo els vaig dir: si els han de rebrer aixis amaguin-se i si no, posaren la cara alegre i cridaven visques tan fort com jo i els dames. Els riberem al portal de casa amb el poc menjar que'ns quedava, pa, vi i aigua, els pobres estaven tan assedegats! no'ls permeteren aturarse, la seva missió no havia acabat, aquells nostres germans sufrien, tenien que alliverar l'Espanya tota sencera! Aquesta hora era les dugues de la tarde del diumenge dia 22 de gener de l'any 1.939. Veneit dia siga per Deu i que aquesta Espanya siga per sempre mes de pau i verdadera germanó.

Aquella nit tinguerem tambe Tropa pero aquesta era nostra, ben nostra, no tinguerem de sofrir amb fingiments, eren nostres verdaders germans. Em semblava un somni, no m'ho sabia creure. L'endemà varen formar la cavalleria a la carretera avan de casa nostre i la joya que tinguerem fou inesborrable.

Amb motiu d'arreglar els pons, al cap d'uns dies bingueren uns soldats amb el seu Alferez i Capellà i aquí tambe hi tinc recorts pero no com els que encapsalo aquestes lletres, sino alegres i sants recorts; fou la primera vegada que sentírem cants Nacionals, o cants baneits qu'em feren plorar d'alegría! En mitj d'aquesta joya el capellà Celebrà la seva Missa de Campanya combregarem i donarem gracies al Bon Jesús de la seva gran misericordia.